

Osvrt na knjigu *The Height of Prophet Adam: At the Crossroads of Science & Scripture* Muntasira Zamana

Naučno tumačenje hadisa jedna je od velikih tema u savremenoj hermeneutici hadisa. Utvrđivanje autentičnosti hadisa i njihovo tumačenje u svjetlu naučnih dostignuća nisu bili strani klasičnim muslimanskim učenjacima, ali je ovo pitanje dobilo na značaju uslijed razvoja moderne nauke i tendencije da se hadisi analiziraju kroz striktno naturalističku prizmu, koja je svojstvena modernističkom i/ili racionalističkom pristupu hadisu. Takav tok događaja uvjetovao je nastanak nekolicine vrijednih studija koje potpisuju vrsni poznavaoi islamskih nauka općenito i hadiskih nauka posebno. Kada je riječ o naučnom tumačenju, treba imati u vidu njegove tri dimenzije, a to su: tumačenje (i utvrđivanje vjerodostojnosti) hadisa u skladu s naučnim činjenicama u slučajevima kada između njih postoji potencijalna kontradiktornost, tumačenje hadisa u svjetlu pripisivanja nadnaravnosti Poslanikovim, s.a.v.s., iskazima u slučajevima kada nauka potvrđuje istinitost tih iskaza, te drugačija primjena hadisa uslijed naučno-tehnološkog razvoja. U nastavku usredsredit ćemo se na studije u kojima je fokus stavljen na hadise koji su u (prividnoj) kontradiktornosti s naučnim činjenicama, budući da razmatrana studija govori upravo o ovom aspektu naučnog tumačenja hadisa. U recentnije doba napisano je nekoliko odličnih studija o ovom aspektu naučnog tumačenja hadisa, studija koje karakterizira interdisciplinarnost, otvorenost prema drugim epistemološkim izvorima i (novim ili manje poznatim) pristupima u razumijevanju vjerskih izvora, te kritički pristup čvrsto ukorijenjenim pretpostavkama, bilo da su one vezane za vjerske izvore ili nauku. Među te studije koje potpisuju živući autori spadaju: „Nakd metn el-hadis fi dav’ netaidž el-‘ulum et-tedžribije“ (Kritika metna hadisa u svjetlu saznanja empirijskih nauka) Muhjiddina b. Kudreta Širina es-Semerkindija/Muhiddina Širinova, „Eser el-‘ilm et-tedžribi fi nakd el-hadis en-nebevi“ (Utjecaj empirijskog znanja na kritiku hadisa) Džemila Ferida Džemila Ebu Sare, i „Fehm el-hadis ‘inde el-muhaddisin

fi dav' el-'ulum et-tabi'ijje“ (Razumijevanje hadisa kod hadiskih učenjaka u svjetlu prirodnih nauka), koju potpisuje Meha Menver el-Mutajri. Sve spomenute studije napisane su (prvobitno) u formi doktorske disertacije. Prvospomenuta doktorska disertacija odbranjena je na Internacionalnom islamskom univerzitetu u Maleziji, dok su potonje dvije odbranjene na Univerzitetu u Jordanu.

Ove studije analiziraju principe koji trebaju usmjeravati tumačenjski proces i na konkretnim primjerima ilustriraju primjenu tih principa. Temeljni principi/faktori kojima se treba rukovoditi u utvrđivanju vjerodostojnosti hadisa i njihovom tumačenju te koraci koje na tom putu treba poduzeti kada je riječ o hadisima koji su u potencijalnoj kontradiktornosti s naučnim saznanjima, shodno zaključcima ovih studija, jesu: a) Odrediti stepen vjerodostojnosti hadisa – Ovaj princip podrazumijeva da se epistemička vrijednost hadisa uzima u obzir prilikom njegovog dovođenja u vezu s naučnim saznanjima. Naime, nevjerodostojni hadisi ili hadisi koji su na niskom stepenu vjerodostojnosti mogu se odbaciti bez pokušaja bilo kakvog usklađivanja s naučnom istinom ili se može ustvrditi da postoji velika vjerovatnoća da oni nisu vjerodostojni; b) Odrediti epistemičku vrijednost naučne tvrdnje – Ovaj princip podrazumijeva da se prilikom utvrđivanja vjerodostojnosti hadisa i njihovog tumačenja u obzir uzimaju samo kategoričke naučne istine ili naučne tvdnje koje imaju visok stepen epistemičke vrijednosti, ali ne i (nedokazane/nepotkrijepljene) teorije i teze. Drugim riječima, naučna tvdnja je relevantna samo u slučajevima kada je kategorički dokazana ili potkrijepljena jakim argumentima/ima visok stepen epistemičke vrijednosti; c) Odrediti značenje hadisa, odnosno semantički okvir unutar kojeg se hadis može protumačiti – Kako bi se u tumačenju izbjegla proizvoljnost, potrebno je značenje hadisa sagledati tako da ponuđeno tumačenje bude u skladu s jezičkim pravilima i da ne bude kontradiktorno drugom utemeljenom argumentu. Posebno važan (pod)princip je da primarni cilj Poslanika, s.a.v.s., nije bio ustanovljavanje naučnih istina, već pružanje upute ljudima. Kada on i spominje određene naučne istine, te istine su date usputno i svrha im je potvrđivanje poslanstva i pružanje upute ljudima; d) Odrediti u kojem svojstvu Poslanik, s.a.v.s., govori – Jedno od metapitanja hadiske nauke jesu uloge koje je Poslanik, s.a.v.s., imao. Muslimanski učenjaci prepoznali su da on ne govori isključivo u svojstvu nekoga ko dostavlja Objavu i pojašnjava je, već i u svojstvu nekoga ko, pored ostalog, djeluje i na osnovu ljudske prirode, idžtihada te okolnosti i saznanja koja su bila dostupna u njegovom vremenu. Ovo pitanje je posebno važno kada je riječ o hadisima koji govore o sredstvima liječenja; e) Utvrditi da li se sadržaj hadisa odnosi na pojavni ili transcendentni svijet – Ovaj princip odnosi se na određivanje područja o kojem hadisi govore kako bi se utvrdilo da li se oni mogu razmatrati kroz prizmu nauke. Hadisi koji govore o supraracionalnim i metafizičkim sadržajima, kao što

su, naprimjer, hadisi o budućem svijetu, melekima i šejtanima, transcendiraju kognitivne sposobnosti ljudskog razuma.

Za razmatranu studiju važna su prva tri principa. Ovi principi trebaju odrediti da li će se hadis i naučna tvrdnja uskladiti (*džem'*), dati prednost jednom od njih dvoje (*terdžih*) ili će se tumač suzdržati od donošenja suda dok se ne pojave indicije koje će baciti dodatno svjetlo na (prividnu) kontradiktornost između hadisa i naučne tvrdnje (*tevekkuf*). Četvrti princip nije relevantan zbog toga što Poslanik, s.a.v.s., o sadržaju razmatranog hadisa ne može govoriti kao čovjek i na osnovu saznanja koja nije dobio posredstvom Objave. Peti princip, također, nije relevantan, jer se razmatrani dio hadisa odnosi na pojavni svijet, odnosno proces postepenog smanjivanja visine ljudi kroz historiju. On se može odnositi na ovaj hadis samo ako pretpostavimo da se u hadisu govori o visini Adema, a.s., dok je on bio u Džennetu. Međutim, ovo tumačenje je, kako autor razmatrane studije primjećuje, vrlo problematično zbog jezičkog konteksta hadisa, čime ćemo se baviti domalo kasnije.

Pored ovih studija u kojima se prevashodno razmatra teorija tumačenja hadisa i nude jednostavniji primjeri ili primjeri hadisa koji nisu iscrpno obrađeni, postoje studije koje su posvećene hadisima koji govore samo o jednoj temi, a koje iscrpno obrađuju i tumače kroz prizmu savremenih naučnih otkrića. Ove studije imaju za cilj otklanjanje prividne kontradiktornosti između hadisa i naučnih otkrića i utvrđivanje vjerodostojnosti hadisa u svjetlu naučnih saznanja, ali i nuđenje argumenta u prilog nadnaravnog karaktera sunneta (*i' dżaz*). Među te studije spadaju: „El-Muškil min hadis nez' el-veled bejne ed-delale el-verrasijje ve el-fikhijje“ (Problematika hadisa koji govore o faktoru koji određuje na koga će dijete ličiti shodno njihovim genetskim i fikhskim implikacijama) Es-Sejjida Mahmuda 'Abdurrahima Mehrana, u kojoj autor razmatra hadise koji govore o začecu i faktoru koji utječe na izgled djeteta,¹ „El-Isabe fi sihha Hadis az-zubabe“ (Ispravan stav o vjerodostojnosti Hadisa o muhi) Halila Hatira, koja obrađuje hadis shodno kojem je u jednom krilu muhe bolest a u drugom lijek, te razmatrana studija koja se bavi dijelom hadisa u kojem se govori o visini Adema, a.s., i sukcesivnom smanjivanju visine ljudi protokom vremena.

Studija „The Height of Prophet Adam: At the Crossroads of Science & Scripture“ (Visina vjerovjesnika Adema: Na raspuću nauke i svetih tekstova) Muntasira Zamana objavljena je 2022. godine. Izdavači su Beacon Books i Media Ltd. Opešeg knjige je sto pedeset jedna stranica.

1 Ova studija objavljena je u zborniku radova s naučne konferencije „Es-Sunne en-nebevijje bejne davabit el-fehm es-sedid ve mutetallebat et-redždid“. Ova konferencija održana je u periodu 24–26. 04. 1430./20–22. 04. 2009., na Fakultetu islamskih i arapskih studija (Kullijje ed-dirāsāt el-islāmijje ve el-'arebijje) u Dubajju.

Muntasir Zaman rođen je u Njujorku, SAD, i mlađi je istraživač u islamskim naukama. Osnovne studije islamskih nauka završio je na obrazovnoj ustanovi Medrese 'arebijje islamijje, Južna Afrika. Nakon toga specijalizirao se u hadiskoj i fikhskoj nauci. Master u islamskim naukama završio je na Markfield institutu za visoko obrazovanje, Velika Britanija. Trenutno je nastanjen u Dalasu, SAD, gdje predaje hadis i hanefijski fikh na Qalam institutu i obavlja imamsku dužnost u svojoj zajednici. Piše članke i prikaze knjiga te prevodi klasičnu islamsku literaturu.

Ovo djelo je interdisciplinarna studija koja tretira hadise u kojima se spominje da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina/lakata, odnosno oko 28 m, te da se visina čovjeka od tada smanjivala. Ovom dijelu hadisa pristupa se iz perspektive hadiske nauke, biblijskih studija, arheologije, biologije i fizike. Ovaj dio hadisa tiče se biblijskih studija zbog toga što je njegov sadržaj prisutan u judeo-kršćanskoj tradiciji, a podudarnost hadisa i onoga što judeo-kršćanska tradicija naučava može biti indicija da, zapravo, i nije riječ o hadisu, već predanju koje se prenosi od kršćanina ili jevreja, ili, pak, muslimana koji je prethodno bio kršćanin ili jevrej. Pogotovo je to slučaj s hadisima koji se prenose od ashaba koji su prenosili od sljedbenika Knjige, kao što je Ebu Hurejre, i ako su tome pridodate još neke indicije. Arheološka istraživanja mogu pomoći u utvrđivanju statusa razmatranog dijela hadisa s aspekta vjerodostojnosti, budući da ona mogu odrediti da li je visina čovjeka u različitim historijskim fazama bila ista ili različita. Znanja iz biologije i fizike su relevantna zbog toga što mogu ponuditi argumente za ili protiv teze da je čovjekova visina u prošlosti bila znatno veća u odnosu na njegovu sadašnju visinu u svjetlu implikacija takve teze na fiziološka i anatomska svojstva i funkcije čovjeka. Autor je donio i znanja i teorije koje pripadaju drugim oblastima znanja, poput usul-i fikha i epistemologije.

Cilj knjige je ponuditi što više argumenata i indicija koje bacaju svjetlo na autentičnost razmatranog dijela hadisa, a njena vrijednost i originalnost ogleđaju se u tome što predstavlja prvu sistematičnu, sveobuhvatnu i kritičku studiju o razmatranom pitanju. Može se činiti da samo pitanje nije značajno u odnosu na vrijeme i analizu koja mu je posvećena, ali vrijednost ove studije nije u samom razmatranom pitanju, već u pružanju metodološkog okvira za utvrđivanje vjerodostojnosti i tumačenje hadisa koji se stvarno ili prividno suprotstavljaju naučnim saznanjima. Muntasir Zaman je dovoljno stručan da razmotri skripturalne, naučne i epistemološke dimenzije unutar kojih ovo pitanje treba biti tretirano. Kada je riječ o hadisu, on pokazuje širok uvid u klasičnu i savremenu hadisku literaturu i ne zanemaruje gotovo nijedan aspekt metodologije utvrđivanja autentičnosti hadisa koji se odnosi na razmatranu temu. On ovaj dio hadisa dovodi u vezu i s ajetima i judeo-kršćanskom tradicijom. Pored toga,

on koristi referentne i relevantne izvore kada se poziva na naučne dimenzije obrađivane teme, a pomoć pri tome, kako sam na početku knjige ističe, pružali su mu stručnjaci iz dotičnih naučnih oblasti. Konačno, Munstasir Zaman bavi se epistemološkim aspektima razmatranog pitanja, kao što su pitanja kategoričnosti znanja i filozofsko-epistemoloških paradigmi unutar kojih treba sagledavati potencijalni konflikt između hadisa i nauke.

Ova studija sastoji se od zahvala, predgovora, dva poglavlja, zaključka, pogovora koji potpisuje Jonathan A.C. Brown, dva apendiksa i bibliografije.

U prvom poglavlju autor iscrtava epistemološke i metodološke konture u skladu s kojima u drugom poglavlju pristupa analizi razmatranog hadisa. Čine ga tri potpoglavlja: Uvod, Konflikt ili harmonija, te Pregled prijemodernih stavova.

Prvo, uvodno potpoglavlje daje preliminirane naznake o tome zašto razmatrani dio hadisa može biti u kontradiktornosti sa saznanjima do kojih su došli arheologija, fizika i biologija. Naznačava se da su ovaj problem prepoznali i klasični učenjaci, od kojih su neki odbacili ovaj dio hadisa, dok su drugi iskazali rezervu prema njegovoj vjerodostojnosti, suzdržavajući se od iznošenja svog stava. Često pozivanje na autoritete iz prošlosti od autora ima za cilj da pokaže da se on ovim pitanjem bavi polazeći od tradicionalnog okvira i da samo nastavlja tamo gdje su stali njegovi prethodnici, čime se ograđuje od ishitrenih sudova i omalovažavanja ove tradicije svojstvenom modernističkom i/ili racionalističkom pristupu hadisu. Autor ukazuje na to da za vjerujuće ljude stvaranog konflikta između svetih tekstova i nauke ne može biti, pa se, posljedično tome, radije treba govoriti o epistemičkoj vrijednosti argumenata iz ova dva izvora znanja, dodajući da „nauka ne treba biti miješana s pratećim filozofskim pretpostavkama koje vrlo često zamućuju linije između neutralnog naučnog istraživanja i dogmatskog sciјentizma, pogleda na svijet koji nauku drži ultimativnim arbitrom određivanja stvarnosti“ (str. 5). Autor u ovom potpoglavlju nudi i četiri načina na koja su muslimanski učenjaci riješavali potencijalni konflikt između hadisa i drugog dokaza, a to su: usklađivanje, derogacija, preferiranje i suzdržanost od donošenja suda. Za razmatrani hadis, ističe autor, derogacija je irelevantna zbog dva razloga; prvi je da oponirajući argument nije drugi tekst temeljnih vrela islamskog učenja, a drugi da ne može biti derogacije u pitanjima koja nemaju pravni karakter. U nastavku autor navodi da se hadisi u odnosu na njihovu vjerodostojnost mogu načelno podijeliti na hadise kategoričke izvjesnosti (*mutevatir*) i hadise spekulativne izvjesnosti (*ahad*), kao i da se hadisi spekulativne izvjesnosti mogu nalaziti na kontinuumu od vrlo visoke izvjesnosti do vrlo niske izvjesnosti, u ovisnosti o različitim argumentima i indicijama koje se uzimaju u obzir prilikom utvrđivanja vjerodostojnosti hadisa. Ustanovljavanje ove podjele pripisuje pravnim teoretičarima i teolozima, a navodi i da je ona od kraja trećeg stoljeća

po H. primijenjivana i u hadiskoj nauci, s tim što su hadiski učenjaci ustanovili i razvijali različitu klasifikaciju hadisa u odnosu na stepen vjerodostojnosti koja se kreće u rasponu od nevjerodostojnih (*da'if*) do vjerodostojnih hadisa (*sahih*). Razmatrani dio hadisa je spekulativne izvjesnosti, a sve argumente i indicije koje mogu ukazivati na stepen njegove izvjesnosti autor navodi u drugom poglavlju knjige. Autor se u ovom poglavlju dotiče i pitanja uzimanja u obzir empirijskog znanja od klasičnih hadiskih učenjaka prilikom utvrđivanja autentičnosti hadisa, ističući da su oni uzimali u obzir ovaj izvor znanja, ali da opseg i izvjesnost empirijskih znanja nisu bili na nivou na kojem su danas, što predstavlja opravdanje za njih u slučajevima kada im nisu bila dostupna određena znanja koja su danas dostupna. Predanja iz judeo-kršćanske tradicije je još jedan naslov koji se nalazi u ovom potpoglavlju i koji je u uskoj vezi s razmatranim hadisom, čemu ćemo posvetiti zasebno poglavlje ovog prikaza. Na kraju autor analizira značenje riječi *zira'* (lakat), budući da se ona spominje u razmatranom dijelu hadisa. Njegov zaključak je da je *zira'* mjerna jedinica koja označava dužinu od lakta do vrha srednjeg prsta, te da postoje i druga značenja ove riječi koja značajno ne utječu na značenje razmatranog dijela hadisa. Naime, o kojem god da je značenju riječ, shodno ovom dijelu hadisa, Adem, a.s., bio je više od deset puta visočiji u odnosu na prosječnu visinu čovjeka danas.

Drugo potpoglavlje istražuje glavne skripturalne, arheološke i naučne argumente za i protiv razmatranog dijela hadisa. Autor navodi predanja od ashaba i tabiina te ajete iz kojih su neki učenjaci izveli zaključak da su ljudi u prošlosti bili gorostasne visine. Takav zaključak, shodno mišljenju autora, nema jake argumente, budući da se iskazi ashaba i tabiina zasnivaju (i) na israilijatima, pored toga što većina tih predanja ne zadovoljava uvjete autentičnosti. Kada je riječ o ajetima, pozivajući se na Ibn Kesira, Ibn 'Ašura i Ibn Halduna, on dovodi u pitanje tumačenja koja impliciraju da su prijašnji narodi bili znatno visočiji u odnosu na ljude danas i tvrdi da su takva tumačenja nedovoljno argumentirana i rezultat pretjerivanja pripovjedača. Preostali dio ovog potpoglavlja on posvećuje arheološkim i naučnim argumentima koji opovrgavaju tvrdnju da se visina čovjeka kroz historiju postepeno smanjivala, čemu ćemo posvetiti zasebno poglavlje ovog prikaza.

U trećem potpoglavlju autor identifikira prijemoderne stavove o razmatranom dijelu hadisa. On tvrdi da je većina muslimanskih učenjaka ovaj dio hadisa prihvatila i tumačila ga doslovno. Među tim učenjacima su Ibn Šihab ez-Zuhri (u. 124. po H.), El-Hakim et-Tirmizi (u. 320. po H.), Ebu Bekr b. el-'Arebi (u. 543. po H.), El-Begavi (u. 516. po H.), Ibn Hubejra (u. 560. po H.), En-Nevevi (u. 676. po H.) i Ibn Kajjim el-Dževzije (u. 751. po H.). Pored toga, u tefsirskoj literaturi se ponekad navode samo predanja u kojima se spominje sadržaj

razmatranog dijela hadisa, ali izostaje kritička analiza njihovih seneda i stav autora prema njihovom sadržaju. Drugi stav je direktno ili indirektno odbacivanje ovog hadisa. Autor tvrdi da je pronašao tri autora koji su odbacivali da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina, a to su El-Mutahher b. Tahir el-Makdisi (u. 390. po H.), koji tvrdi da su mnogi muslimani tog stava, Ebu Bekr b. Furek (u. 406. po H.), čiji je stav da ovo učenje potiče od israilijata koje su muslimanima prenijeli ljudi poput Ka'ba el-Ahbara i Vehba b. Munebbiha, te Ibn Haldun (u. 808. po H.), koji na osnovu arheoloških nalaza i građevina koje su sačuvane tvrdi da veličina ljudskog tijela nije bila drastično veća u odnosu na vrijeme u kojem je on živio, a ideju o čovjekovim precima gorostasne visine pripisuje pripovjedačima. Treći stav je suzdržanost po pitanju vjerodostojnosti razmatranog dijela hadisa, a ogleda se u iskazivanju rezerve prema njegovom sadržaju, dok se, s druge strane, ne tvrdi da on nije vjerodostojan. Ovakav stav se pripisuje Ibn Hadžeru el-'Askalaniju (u. 852. po H.).

Drugo poglavlje knjige nosi naslov Riješavanje konflikta i sastoji se od četiri potpoglavlja: Usklađivanje, Preferiranje, Suzdržavanje od donošenja suda te Nadnaravni događaji i prirodne zakonitosti. U prva tri potpoglavlja spominju se tri pristupa potencijalnom konfliktu između nauke i hadisa u kontekstu razmatranog dijela hadisa. Ovim potpoglavljima bit će posvećeno treće poglavlje ovog prikaza. Četvrto potpoglavlje tretira pitanje mogućnosti da razmatrani dio hadisa govori o nadnaravnom događaju (*mu'džiza*). Međutim, da bi se to tvrdilo, ističe autor, hadis treba biti epistemički prihvatljiv/imati visok stepen vjerodostojnosti i ukazivati nedvosmisleno na to da je riječ o nadnaravnom činu, što kada je u pitanju razmatrani hadis nije slučaj. Zbog toga, smatra Zaman, nuđenje tri načina riješavanja konflikta, naime usklađivanje, preferiranje i suzdržavanje od donošenja suda, prikladniji je hermeneutički pristup u odnosu na doslovno tumačenje hadisa. Pored zanemarivanja funkcije nadnaravnih djela datih vjerovjesnicima, oni koji tvrde da je riječ o nadnaravnom činu stvaranja Adema, a.s., prema riječima autora, zanemaruju implikacije takvog stava. Naime, takva tvrdnja podrazumijevala bi da je nadnaravni događaj vezan za sve ljude, jer se u dijelu hadisa u kojem se spominje postepeno smanjivanje visine čovjeka govori o općoj pojavi, dakle uobičajenom kursu prirodnih dešavanja, čime se izlazi iz okvira i uvjeta koji se postavljaju za nadnaravni događaj. On dodaje da takva tvrdnja podrazumijeva i potpuno drugačiji svijet, jer bi svijet u kojem je čovjek nekoliko puta višiji u odnosu na njegovu današnju visinu bio potpuno drugačiji u odnosu na sadašnji svijet, čime bi se, opet, izašlo iz okvira *mu'džize* shvaćene kao odstupanje od uobičajenog kursa prirodnih dešavanja i podržala paradigma (filozofskog) antirealizma. Autor, nadalje, uključuje mogućnost novih saznanja iz naučnih područja koja su relevantna za razmatrani hadis, ali potcrtava

da „puka mogućnost promjene u istraživačkim rezultatima ne opravdava odbacivanje postojećih dilema, budući da su one utemeljene na dovoljno jakim argumentima koje treba ozbiljno shvatiti“ (str. 103). Na kraju ovog potpoglavlja autor se ograđuje od (dogmatskog) scijentizma, tvrdeći da se svaki hadis ne može posmatrati kroz striktno naturalističku prizmu, budući da ustanovljavanje naučnih činjenica nije bila primarna svrha Poslaničke misije i da hadisi govore i o temama koje imaju supraracionalni i metafizički karakter.

Vjerodostojnost hadisa o Ademovoj, a.s., visini

Muntasir Zaman najopsežnije potpoglavlje svoje studije (str. 57–90) posvećuje analizi vjerodostojnosti razmatranog dijela hadisa. On navodi sve hadise u kojima se spominje da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina i da se visina čovjeka vremenom smanjivala, bez obzira na stepen njihove vjerodostojnosti. Kako bismo ukazali na njegovu metodologiju, navest ćemo samo dva najvjerodostojnija među njima s aspekta pouzdanosti prenosilaca, njegovu analizu tih hadisa i na kraju donijeti indicije koje mogu ukazivati da razmatrani dio hadisa nije vjerodostojan.

Hadis br. 1: Od Ebu Hurejre prenosi se da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., kazao: „Prva skupina koja će ući u Džennet bit će svijetla poput mjeseca u noći uštapa, a oni iza njih bit će poput najsajjnije zvijezde na nebu. Oni neće vršiti ni malu ni veliku nuždu, niti će pljuvati, a ni useknjivati se. Njihovi češljevi će biti zlatni, a znoj će im biti mošus. Mangale su im aloidno drvo, tj. drvo mirisa, a žene su im hurije. Oni su poput jednog čovjeka, a lik im je poput njihovog praoca Adema, šezdeset aršina visine.“ (El-Buhari, br. 3327)

Analizirajući sve predajne puteve ovog hadisa, autor tvrdi da ga od Ebu Hurejre prenose dvojica prenosilaca sa dodatkom „šezdeset aršina visine“, dok ga čak devet prenosilaca prenosi bez tog dodatka. Pored toga, ovaj hadis prenosi se od četverice drugih ashaba bez ovog dodatka, a ti ashabi su: Ebu Se'id el-Hudri, Ibn Me'sud, Džabir i Enes.

Hadis br. 2: Od Ebu Hurejre prenosi se da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: „Allah je stvorio Adema, a njegova visina je bila šezdeset aršina. Zatim mu je rekao: 'Idi i nazovi selam tim melekima, pa saslušaj čime će te pozdraviti, jer će to biti tvoj pozdrav i pozdrav tvog potomstva.' On im je rekao: 'Es-Selamu 'alejku', a oni su odgovorili: 'Es-Selamu 'alejke ve rahmetullah', i tako su dodali 've rahmetullah'. Svako ko uđe u Džennet bit će u obliku Adema, s tim što se visina ljudi smanjivala do sada.“ (El-Buhari, br. 3326)

U analizi ovog hadisa Zaman ističe da ovaj hadis samo Hemmam b. Munebbih prenosi od Ebu Hurejre spominjući Ademovu visinu i smanjivanje visine čovjeka

protokom vremena. Pored ovog, ovaj dio se prenosi od Ebu Hurejre i još jednim predajnim putem, ali on ima ozbiljne nedostatke s aspekta vjerodostojnosti. Od pet drugih prenosilaca prenosi se verzija ovog hadisa od Ebu Hurejre bez razmatranog dijela. Autor iznosi još neke detalje vezane za različite verzije ovog hadisa, ali one nemaju utjecaja na izvedeni zaključak, odnosno na njegovu konstataciju da razmatrani hadis isključivo Hemmam b. Munebbih prenosi od Ebu Hurejre navodeći visinu Adema, a.s., i kontinuirano smanjivanje visine čovjeka protokom vremena. Štaviše, ovaj hadis je jedini (s aspekta seneda vjerodostojan) hadis u kojem se spominje smanjivanje visine čovjeka kroz historiju. Dodatni problem razmatranog hadisa, prema riječima autora koji se poziva na klasične i savremene autoritete, je to što hadisi Hemmama b. Munebbiha, premda se on načelno smatra pouzdanim prenosioцем, mogu biti problematične vjerodostojnosti kada isključivo on prenosi određeni hadis ili ga prenosi drugačije u odnosu na druge prenosioce.

Nakon ova dva hadisa autor analizira i brojne druge hadise koji se tiču razmatranog dijela hadisa, ali je njihova vjerodostojnost još upitnija u odnosu na dva spomenuta hadisa, pored toga što neki od njih i ne preciziraju visinu Adema, a.s. Zaključci koje je autor donio nakon iscrpne analize predajnih puteva hadisa u kojima se spominje razmatrani dio, pouzdanosti njihovih prenosilaca i njihovog sadržaja jesu:

- 1) Ukoliko se dva hadisa prenose na različite načine, postoje tri mogućnosti; prva je da su prenosioци skratili hadis, druga je da su ga neki prenosioци prenijeli na jedan, a drugi prenosioци na drugi način, a treća da ga je sam ashab ili neko iz naredne generacije prenio na različite načine.
- 2) Najvjerovatnije je da razmatrani hadis potpada pod kategoriju hadisa koji su preneseni na različite načine uslijed toga što su ga neki prenosioци prenijeli na jedan, a drugi prenosioци na drugi način. Drugim riječima, nije riječ o tome da su Ebu Hurejre i drugi prenosioци skraćivali ovaj hadis ili ga prenosili na različite načine, sa ili bez dodatka, već o tome da su se sami prenosioци razišli o tome šta su čuli od svog učitelja/Ebu Hurejre. Problematičnost vjerodostojnosti dijela hadisa u kojem se govori o visini Adema, a.s., i postepenom smanjivanju visine čovjeka ogleda se u nekoliko aspekata: a) Prenosi se vjerodostojnim predajnim putevima samo od jednog ashaba/Ebu Hurejre; b) Verzije hadisa koje ne spominju razmatrani dio imaju više prenosilaca i pouzdanije prenosioce u odnosu na verzije u kojima se ovaj dio spominje; c) Prenosi se od ashaba koji je prenosio i israilijate/predanja iz judeo-kršćanske tradicije, dok dio o postepenom smanjivanju visine čovjeka od njega prenosi tabiin koji je poznavao ovu tradiciju; d) U judeo-kršćanskoj tradiciji,

tačnije Talmudu, spominje se eksplicitno gorostasna visina Adema, a.s. Hadis u čijoj se verziji spominje da se visina čovjeka smanjivala protokom vremena ima još dva nedostatka: a) Jedini koji ovaj dio hadisa prenosi od Ebu Hurejre je Hemmam b. Munebbih; b) Određeni hadiski kritičari ukazivali su na to da se Hemmam b. Munebbih u pojedinim hadisima suprotstavlja drugim prenosiocima i iskazivali rezervu prema hadisima ili dijelovima hadisa u kojima se od Ebu Hurejre izdvojio.

Epistemička vrijednost naučne tvrdnje da se visina čovjeka kroz historiju nije mijenjala

Muntasir Zaman navodi različite arheološke metode i istraživanja koja, u konačnici, potvrđuju da kroz historiju nije bilo drastične razlike u visini ljudi. Istraživanja koja su rađena na fosilima, tvrdi on, potvrđuju da je visina čovjeka u različitim historijskim periodima, uključujući i periode od prije nekoliko desetina hiljada godina, pa, čak, i nekoliko stotina hiljada godina, bila u granicama današnje prosječne visine čovjeka. On zaključuje:

Imajući u vidu sve navedeno, zbirni podaci jasno pokazuju da je hiljadama godina u različitim vremenima i mjestima veličina ljudskog tijela bila relativno uobičajena, što, shodno dosadašnjim istraživanjima, isključuje mogućnost da su naši daleki preci bili divovi (nekoliko puta veći od nas) čija se visina postepeno smanjivala. Pored skeletnih ostataka, istraživanja prahistorijskih predmeta i nastambi upućuju na isti zaključak. (str. 20–21)

Sve tvrdnje o tome da postoje otkrića divovskih fosila čovjeka autor smatra krajnje neosnovanim. Takve tvrdnje utemeljene su na anegdotama iz druge ruke ili opovrgnutim tvrdnjama, pa, čak, i na fotomontiranim slikama i tvrdnjama preuzetih sa satiričnih internet stranica, zaključuje autor.

Govoreći o naučnim tvrdnjama iz oblasti biologije i fizike, Zaman ukazuje na implikacije prihvatanja tvrdnje da su daleki preci današnjeg čovjeka bili nekoliko puta visočiji od njega. Takvo nešto, tvrdi autor, pozivajući se na stručnjake iz ovih oblasti, podrazumijevalo bi potpunu promjenu čovjekovih fizioloških i anatomskih svojstava (manju glavu, tanji vrat, čelične kosti spojene ligamentima jačine žičanih kablova...). Autor u obzir uzima i Galileov kvadratno-kubni zakon (*Galileo's square-cube law*), shodno kojem bi se težina čovjekovog tijela, ukoliko se povećava zadržavajući iste anatomske proporcije, povećala u skladu s kubnim faktorom, dok bi se površina poprečnog presjeka mišića i kostiju povećala u skladu s kvadratnim faktorom. Naprimjer, težina čovjeka od 100 kg i visine 2 m bila bi 274.000 kg ukoliko bi on bio visok 28 metara, jer

se njegova težina povećala za 2.744 puta ($14 \times 14 \times 14$). S druge strane, površina poprečnog presjeka povećala bi se za 196 puta (14×14). Posljedično tome, površina njegovog poprečnog presjeka morala bi podnositi 14 puta veću težinu u odnosu na površinu poprečnog presjeka čovjeka koji je visok 2 m.² To bi, tvrdi autor, dovelo do lomljenja kostiju i nemogućnosti mišića da održavaju težinu. Naime, kosti i mišići u nogama čovjeka bi trebali biti nesrazmjerno deblji i širi kako bi podnijeli tu težinu ili bi takav čovjek trebao imati četiri noge. Autor navodi i druge posljedice ove pretpostavke, a jedna od njih je i da bi gravitacijska sila za čovjeka visokog oko 28 m zahtijevala potpuno različit fiziološki sistem za vensku cirkulaciju (*venous return*). On dodaje da je jedan od razloga zbog kojeg su dinosauri imali specifičnu anatomiju i fizionomiju upravo to što su im takva anatomija i fizionomija omogućavale da krv dopire do mozga. Zaključak koji autor izvodi je da bi čovjek, koji je nekoliko puta viši u odnosu na prosječnu visinu današnjeg čovjeka, trebao imati znatno drugačija fiziološka i anatomska svojstva, toliko drugačija da bi teško bio prepoznatljiv kao ljudsko biće.

Autor razmatra i valjanost dovođenja u vezu veličine tijela i dužine života. Takav argument su, kako on navodi, iznijeli pojedini učenjaci, poput Ibn Kutejbe i Ibn Hubejre, tvrdeći da su prijašnji narodi živjeli duže i da to zahtijeva veću visinu čovjeka. Autor smatra da je ovaj argument neosnovan, i to zbog nekoliko razloga. Prvi razlog je da istraživanja pokazuju da veće vrste ne žive uvijek duže, pa, naprimjer, ljudi žive duže od žirafa. Pored toga, studije pokazuju da pripadnici vrste koji imaju manje tijelo u prosjeku žive duže od pripadnika iste vrste koji imaju veće tijelo, što je slučaj i s čovjekom. Konačno, veća dužina života ne podrazumijeva proporcionalno veće tijelo. Naime, istraživanja pokazuju da su ljudi koji žive duže od sto godina male visine. Drugi razlog je da je vrlo upitna tvrdnja da su drevni narodi živjeli puno duže od ljudi danas. Prema riječima autora, savremene studije pokazuju da su granice ljudskog vijeka unutar raspona od stotinu pedeset godina, od čega nisu izuzetak ni drevni narodi. Hadisi koji se navode kao argument u prilog tome da su prijašnji narodi živjeli duže su ili nevjerodostojni ili ne prenose poruku koja im se pripisuje. Tako, naprimjer, hadis u kojem se kaže da će prosječni ljudski vijek pripadnika Poslanikovog, s.a.v.s., ummeti biti između šezdeset i sedamdeset godina (Et-Tirmizi, br. 2331) uopšte ne govori o trajanju ljudskog vijeka prethodnih naroda. Kao argument se iznosi i kur'anska tvrdnja da je Nuh, a.s., živio „hiljadu manje pedeset godina“ (29:14). Autor tvrdi da je ovaj argument spekulativne izvjesnosti, jer dužina života koja se spominje u ajetu može biti vezana isključivo za Nuha, a.s., tj. ne mora se odnositi na opću pojavu u vremenu u kojem je on živio, što tvrde i određeni klasični i savremeni komentatori Kur'ana. Dodajmo ovdje da autor ne razmatra

2 Ovdje smo ponudili jednostavniji primjer koristeći mjerne jedinice specifične za naše prostore. Autorov primjer smo izbjegli zbog toga što kao mjernu jedinicu navodi stopu (*foot*).

alternativna tumačenja Nuhovog životnog vijeka i mogućnost njegovog drugačijeg računanja, s obzirom na činjenicu da Kur'an u kazivanjima o vjerovjesnicima koristi terminologiju koja je bila svojstvena periodima i mjestima u kojima su oni živjeli. Takva analiza bi ovdje bila suvišna, jer je autor iznio argumente u prilog tome da dužina ljudskog vijeka i veličina njegovog tijela nisu u proporcionalnom odnosu. Autor zaključuje da postoji uvjerljiv konflikt između hadisa o visini Adema, a.s., i pouzdanih empirijskih podataka. O načinima na koje su učenjaci pokušavali otkloniti ovaj konflikt bit će više riječi u narednom poglavlju prikaza.

Tri načina rješavanja konflikta

Autor tvrdi da su muslimanski učenjaci ovaj konflikt pokušali riješiti na tri načina: usklađivanjem, odbacivanjem hadisa i suzdržavanjem od donošenja suda. U nastavku iznijet ćemo najvažnije tvrdnje koje autor iznosi po pitanju ova tri stava, nastojeći da ne ponavljamo sadržaje njegove studije na koje smo već ukazali.

Učenjaci su, imajući u vidu postojeći konflikt između razmatranog dijela hadisa (ukoliko se on doslovno shvati) i nauke pokušali dati nekoliko alternativnih tumačenja. Muntasir Zaman nudi nekoliko pristupa koje kritički analizira.

Prvo tumačenje je da se hadis odnosi na Ademovu, a.s., visinu u Džennetu. Među onima koji zastupaju ovakav stav su Enver Šah Kašmiri (u. 1933.) i 'Abdurrahman el-Mu'allimi (u. 1966.). Ovakvo tumačenje, tvrdi autor, može podupirati kontekst hadisa, u smislu da se visina ljudi u jednom od gore spomenuta dva najvjerodostojnija hadisa o ovoj temi spominje u kontekstu blagodati u Džennetu, a u drugom u kontekstu razgovora Adema, a.s., s melekima. Ipak, u navedena dva hadisa se nigdje ne spominje da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina samo u Džennetu. Pored toga, ovakvo tumačenje je neosnovano ukoliko se vjerodostojnim ocijeni dio hadisa u kojem se govori o postepenom smanjivanju čovjekove visine kroz historiju. Pokušaji da se ovaj dio reinterpreтира su, prema mišljenju autora, usiljena i proizvoljna. Jednu od takvih reiterpretacija daje Muhammed Teki 'Usmani (r. 1943.), koji iznosi mišljenje da se dio hadisa: „visina ljudi se smanjivala do sada“ (*fe-lem yezel el-halk jenkusu hatta el-an*) može protumačiti na način da znači: „od tada se ljudi rađaju umanjene visine“ (*lem yezel juledu nakis^{an}*). Ovo tumačenje, shodno mišljenju autora, ima nedostatke, budući da glagol *lam yazal* s glagolom iza sebe (glagol *jenkusu* u ovom slučaju) označava radnju koja kontinuirano traje, odnosno postepeno smanjivanje visine čovjeka protokom vremena u ovom slučaju. Autor tvrdi da Junus Džaunpuri (u. 2017.), imajući u vidu nemogućnost da se tumačenje ovog hadisa u smislu da se on odnosi na Ademovu, a.s., visinu u Džennetu uskladi s dijelom hadisa koji

implicira postepeno smanjivanje čovjekove visine, smatra da je taj dio hadisa umetnut od prenosioca. Drugo tumačenje je da šezdeset aršina u ovom hadisu na hiperboličan način opisuje Ademovu, a.s., visinu. Autor tvrdi da je ovakvog stava Muhammed Ebu Šehbe (u. 1982.). On iznosi dva prigovora na ovakvo tumačenje; prvi je da nije uobičajeno da se broj šezdeset koristi za hiperboličko izražavanje, a drugi da ne postoji leksička potvrda niti pjesnički precedent koji bi potvrdio da se izraz šezdeset aršina koristi za hiperboličko izražavanje čovjekove visine. Čak i ako se ovakvo tumačenje prihvati, ono ne nudi odgovor na dio hadisa shodno kojem se visina čovjeka kroz historiju postepeno smanjivala. Pored ovog tumačenja, on navodi i tumačenje shodno kojem riječ *dirā'* označava 5 cm, a ne lakat, kao i tumačenje prema kojem se ovaj hadis odnosi na Ademovu, a.s., visinu u imaginarnom svijetu (*'alem el-misal*). Prvo tumačenje, tvrdi autor, nije ničim potkrijepljeno, dok validnost drugog tumačenja ne komentira, ali u podnožnoj napomeni navodi nekoliko izvora na koje se čitalac može referirati za ovakvu vrstu tumačenja općenito te u odnosu na visinu Adema, a.s., kao i za kritiku ove vrste tumačenja.

Drugi pristup odbacuje vjerodostojnost razmatranog dijela hadisa. Autor detaljno analizira predajne puteve razmatranog hadisa, a njegovu analizu donijeli smo u prvom poglavlju prikaza ove studije. Premda ni u jednom dijelu svoje studije nije kategoričan po pitanju pristupa koji zauzima, Zaman sasvim jasno stavlja čitaocu do znanja da analiza razmatranog dijela hadisa pokazuje da je on vrlo spekulativne izvjesnosti. Nadalje, on tvrdi da je najvjerovatnije da su prenosioci ovaj hadis prenijeli na različite načine zbog toga što su se razišli po pitanju toga šta su čuli od svog učitelja/Ebu Hurejre, a ne zbog toga što ga je njihov učitelj prenio na različite načine ili zbog toga što ga je u određenim prilikama skraćivao. Iz njegovog izlaganja se sasvim jasno može zaključiti da ima veliku rezervu prema dijelu hadisa u kojem se spominje postepeno smanjivanje visine čovjeka. Na to, pored ostalog, ukazuje i to što u različitim dijelovima knjige ističe da svi argumenti, bilo skripturalne, naučne ili filozofske prirode, opovrgavaju vjerodostojnost tog dijela hadisa. Kao autora koji odbacuje dio hadisa u kojem se spominje postepeno smanjivanje visine čovjeka on navodi Junusa Džaunpurija, koji je dao prednost arheološkim istraživanjima nad ovim dijelom hadisa. Ovaj hadiski učenjak, tvrdi Zaman, tvrdio je da su prenosioci greškom riječi koje je izgovorio Ebu Hurejre pripisali Poslaniku, s.a.v.s., te da je Ebu Hurejre ideju o postepenom smanjivanju visine čovjeka preuzeo od Ka'ba el-Ahbara. Druga mogućnost koju Junus Džaunpuri nudi je da ovaj dio hadisa potiče od Hemmama b. Munebbiha. Autor naznačava da nije bez presedana u muslimanskoj interpretativnoj tradiciji odbacivanje i dijela hadisa u kojem se tvrdi da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina i dijela u kojem se govori

o postepenom smanjivanju visine čovjeka. Takav stav, kako je već naznačeno, zauzeli su El-Mutahher b. Tahir el-Makdisi, Ebu Bekr b. Furek i Ibn Haldun.

Treći pristup je suzdržavanje od donošenja suda. On je svojstven učenjacima koji uviđaju potencijalni konflikt između naučnih tvdnji i empirijskih istina, s jedne, i hadisa, s druge strane, ali se suzdržavaju od donošenja suda o tome čemu će dati prednost. Kada je u pitanju razmatrani hadis, isitiče autor, Ibn Hadžer el-‘Askalani je poznat po tome što se suzdržao od donošenja suda, tvrdeći da kuće naroda Semud pokazuju da pripadnici ovog naroda nisu bili visoki u skladu s opisom datim u dijelu hadisa, te da nije našao odgovor na ovu svoju zapitanost. Isti argument je, shodno riječima autora, od savremenih autora ponovio Muhammed ‘Avvame (r. 1940.), dodajući da i skeletni ostaci faraona sugeriraju da su ljudi u vrijeme vladavine faraona bili iste visine kao i ljudi danas.

Mogućnost da razmatrani dio hadisa potiče iz judeo-kršćanske tradicije

Kako je već naznačeno, autor se u ovoj studiji u nekoliko navrata osvrće na israilijate i spominje mogućnost da je razmatrani dio hadisa preuzet iz judeo-kršćanske tradicije. To je i razlog zbog kojeg je pogovor, koji je napisao Jonathan A.C. Brown, autorov kolega i prijatelj, posvećen pitanju israilijata. Israilijatima su se u historijskom smislu, shodno riječima autora, označavali predanja iz jevrejske tradicije, tj. predanja koja su preuzeta iz biblijskih i rabinskih izvora.

Autor spominje da je ideja o gorostasnoj visini Adama, a.s., prisutna u Talmudu i navodi dva primjera: a) „Kao što je rabin Elazar rekao: ‘Visina Adama je bila od zemlje do nebesa, kao što se kaže: ‘Od dana kada je Bog stvorio čovjeka na Zemlji, s jednog kraja nebesa’ (Ponovljeni zakon, 4:32). Kada je on zgriješio, Sveti, Blagoslovljen neka je On, stavio je Svoju ruku na njega i smanjio njegovu visinu, shodno riječima: ‘S leđa i s lica ti me obuhvataš, na mene si ruku Svoju stavio’ (Psalmi, 139:5);“ b) „Rabin Meir je rekao: ‘U budućnosti jevreji će biti visoki dvije stotine lakata, što je duplo veća visina od visine prvog čovjeka Adama, koji je bio visok stotinu lakata“ (str. 17). Autor naznačava da je hebrejski lakat mjerna jedinica koja je nešto kraća od konvencionalnog lakta. On dodaje i da se navedeni biblijski citati mogu razumijevati i na drugačiji način.

Drugi značajni aspekt koji autor razmatra je zastupljenost prenosilaca koji su prenosili israilijate u senedima razmatranog dijela hadisa. Naime, hadiskim stručnjacima općepoznato je da je Ebu Hurejre prenosio i predanja iz judeo-kršćanske tradicije, koje je slušao od Ka‘ba el-Ahbara, koji je prihvatio islam nakon smrti Poslanika, s.a.v.s., a prethodno je bio jevrej. Također, Hemmam b. Munebbih je bio historičar koji je poznavao i judeo-kršćansku tradiciju, pored

toga što je njegov brat Vehb b. Munebbih, koji je bio poznati pripovjedač i koji je, također, poznavao predanja iz judeo-kršćanske tradicije. U tom smislu, u hadiskoj literaturi, a i u ovoj studiji navodi se predanje shodno kojem je tabiin Busr b. Se'id (u. 100. po H.) kazao da je dolazilo do grešaka uslijed toga što su pojedini prenosioci neka predanja koja je Ebu Hurejre pripisao Ka'bu el-Ahbaru pripisivali Poslaniku, s.a.v.s., i obratno. Autor navodi i da postoje predanja od ashaba i tabiina, poput Ibn 'Abbasa i Katade b. Di'ame, shodno kojima je Allah smanjio visinu Adema, a.s., na šezdeset lakata kada je protjeran iz Dženneta, napominjući da se ta predanja zasnivaju na israilijatima.

Autor tvrdi da postoje brojni slučajevi negativne ocjene vjerodostojnosti hadisa zbog toga što je prenosilac hadis koji je izrekao ashab greškom pripisao Poslaniku, s.a.v.s., što je općepoznato u hadiskoj nauci. Autor navodi i jedan primjer i izvore na koje se čitalac može referirati za više primjera. U našem osvrtu na vjerodostojnost razmatranog dijela hadisa govorit ćemo o ovom fenomenu u odnosu na Ebu Hurejru i „Dva sahiha“.

U pogovoru Jonathan A.C. Brown daje još neke važne naznake kada su u pitanju israilijati. U kontekstu utvrđivanja vjerodostojnosti hadisa važna je i njegova konstatacija da se israilijati koji su infiltrirani u hadiske zbirke i druge žanrove islamske literature uglavnom tiču kazivanja o vjerovjesnicima i/ili događajima iz prošlosti te budućim događajima, što je slučaj i s razmatranim dijelom hadisa, te da su muslimanski učenjaci, načelno govoreći, primjenjivali blaže kriterije na predanja takve vrste.

Uključenost hadisa u „Dva sahiha“

Muntasir Zaman osvrće se i na činjenicu da su i El-Buhari i Muslim zabilježili hadis(e) i sa razmatranim i bez razmatranog dijela. Premda u obje ove zbirke postoje indicije i primjeri koji pokazuju da su njihovi autori određene hadise navodili samo kako bi ukazali na njihove nedostatke, kada je riječ o razmatranom dijelu hadisa autor ne navodi nijednu indiciju koja bi ukazivala da su ga oni smatrali nevjerodostojnim, što i ističe u podnožnoj napomeni.

Autor naglašava praksu učenjaka da vjerodostojnost određenih dijelova hadisa iz ove dvije zbirke dovode u pitanje čak i kada ne postoje indicije koje ukazuju na to da su ih njihovi autori smatrali nevjerodostojnim. Takva praksa, shodno njegovim riječima, ne suprotstavlja se čak ni tvrdnji pojedinih učenjaka shodno kojoj postoji konsenzus muslimana o vjerodostojnosti „Dva sahiha“. U kritikama ovakve vrste hadisi se u osnovi smatraju vjerodostojnim, kao što je slučaj s razmatranim hadisima koji samo u nekim svojim verzijama sadrže dio o visini Adema, a.s., i postepenom smanjivanju visine čovjeka. Zaman ističe da

postoji poduga lista klasičnih učenjaka koje naklonost prema ovim zbirkama nije odvrtila od kritičkog pristupa nekim dijelovima hadisa koji se u njima nalaze. Takav pristup, zaključuje autor, primjenjivan je samo u slučajevima kada se za to ostvare potrebni uvjeti.

Još jedna karakteristika sunijske hadiske tradicije je, shodno mišljenju autora, važna kada je riječ o vjerodostojnosti razmatranog dijela hadisa, a to je da su sunijski učenjaci, generalno govoreći, blaže kriterije primjenjivali na hadise koji ne tretiraju pitanja vjerovanja i pravnih propisa. Kako bi podržao svoju tvrdnju, on se poziva na Ibn Hadžera, koji je u komentaru jednog hadisa iz El-Buharijevog „Es-Sahiha“ na račun čije vjerodostojnosti je upućena kritika kazao da je njegov autor imao blaže kriterije prema ovom hadisu zbog toga što pripada hadisima u kojima se potiče na činjenje dobrih djela obećavanjem nagrade (*tergib*).

Naš osvrt na vjerodostojnost razmatranog dijela hadisa

Studija Muntasira Zamana je reprezentativni primjer sistematičnog, kritičkog i interdisciplinarnog bavljenja hadisima čiji se sadržaj može činiti problematičnim. Postoji potreba da se i drugi hadisi koji su vezani za nauku obrade na sličan način, posebno u kontekstu savremenih izazova, kakvi su scijentističko tumačenje hadisa i islamofobični pokušaji da se Poslanička zaostavština i muslimanska intelektualna tradicija omalovaže. Ovakvi poduhvati podrazumijevaju uzimanje u obzir novih saznanja koja bacaju svjetlo na vjerodostojnost i tumačenje hadisa te referiranje na stručnjake iz dotičnih oblasti, obrađivanje hadisa od vrsnih poznavalaca hadiske nauke, te otklon od dogmatskog pristupa, kako muslimanskoj interpretativnoj tradiciji tako i naučnom tumačenju općenito.

U našem kritičkom osvrtu fokus će biti stavljen na skripturalni/hadiski aspekt razmatrane studije, a njene naučne i filozofsko-epistemološke aspekte prepuštamo onima koji su stručni u ovim oblastima znanja.³ Iako se poprilično detaljno bavi hadiskim dimenzijama razmatranog pitanja, smatramo da bi bilo korisno da je autor posvetio više prostora metodologiji utvrđivanja autentičnosti hadisa koja je bila svojstvena El-Buhariju i Muslimu kroz prizmu razmatranog dijela hadisa, budući da je taj dio zabilježen upravo u ovim zbirkama, koje kod sunijskih muslimana imaju poseban značaj. U tom smislu, smatramo bitnim dati sljedeće napomene:

3 Urađen je kritički prikaz ove studije s posebnim osvrtom na njene filozofsko-epistemološke aspekte. Za taj prikaz v.: Zaid Abu Hurayra, „Review of ‘The Height of Prophet Adam’: Towards a universal framework for resolving conflicts between science and scripture“, dostupno na: https://www.academia.edu/83313028/Review_of_The_Height_of_Prophet_Adam_Towards_a_universal_framework_for_resolving_conflicts_between_science_and_scripture?fbclid=IwAR2z5prd3h4UZMFiVLqYPR8-mrmOrT6XlJbnfBb5zutobOBfYlK8OnQWsl, pristupljeno 01. 12. 2022.

- 1) Metodologija utvrđivanja autentičnosti hadisa nije monolitna, što se može ilustrirati i na razlikama između El-Buharija i Muslima kada je riječ o vjerodostojnosti određenih hadisa. Kao primjer možemo uzeti upravo razilaženja među njima kada je riječ o tome kome je ispravno određene hadise pripisati, Poslaniku, s.a.v.s., ili Ebu Hurejri. Tako, naprimjer, El-Buhari smatra da je vjerodostojnije da je hadis koji Muslim navodi u svom „Es-Sahihu“, a koji govori o onome što je Allah stvorio u svakom danu u sedmici, Ebu Hurejri prenio Ka'b el-Ahbar. U Muslimovoj hadiskoj zbirci navodi se da je Ebu Hurejre ovaj hadis prenio od Poslanika, s.a.v.s.⁴
- 2) U duhu metodologije ova dva slavna hadiska učenjaka je da su u brojnim slučajevima davali prednost verziji predanja koja se pripisuje ashabu u odnosu na verziju koja se pripisuje Poslaniku, s.a.v.s. Takvi primjeri su brojni, a ovdje ćemo navesti samo jedan hadis, upravo zbog toga što su oni nevjerodostojnom ocijenili verziju koja se prenosi od Vehba b. Munebbiha, jedinog prenosioca od kojeg se vjerodostojnim nizom prenosilaca prenosi dio hadisa koji govori o postepenom smanjivanju čovjekove visine kroz historiju. Naime, riječ je o hadisu u kojem stoji da je Ebu Hurejre/Poslanik, s.a.v.s., kazao: „Melek smrti došao je Musau, a.s., i rekao mu: ‘Odgovori svome Gospodaru.’ Musa, a.s., ošamario je Meleka smrti i izbio mu oko. Melek se vratio Allahu i rekao: ‘Poslao si me robu koji ne želi smrt. Izbio mi je oko.’ Allah mu je povratio oko...“ Ovo predanje se od Ebu Hurejre prenosi posredstvom četiri prenosioca: Tavusa, Ebu Junusa Sulejma b. Džubejra, Hemmama b. Munebbiha i ‘Ammara b. Ebi ‘Ammara. Bez obzira što se ovo predanje u njegovoj verziji od Hemmama b. Munebbiha i ‘Ammara b. Ebi ‘Ammara pripisuje Poslaniku, s.a.v.s., i što se, čak, i od Tavusa u nekim verzijama prenosi na način da se pripisuje Poslaniku, s.a.v.s., i El-Buhari i Muslim dali su prednost verziji ovog predanja u kojoj se ono pripisuje Ebu Hurejri. El-Buhari je ovo predanje pripisao Ebu Hurejri, a naveo je samo sened verzije shodno kojoj se ono pripisuje Poslaniku, s.a.v.s., što je indicija da je ovu verziju smatrao nevjerodostojnom. Muslim je verziju ovog predanja koja se pripisuje Poslaniku, s.a.v.s., naveo nakon verzije koja se pripisuje Ebu Hurejri, što je indicija da je dao prednost verziji koja ga pripisuje Ebu Hurejri.⁵

4 Za ovaj hadis v.: Muslim, *Es-Sahih: Opis Sudnjeg dana, Dženneta i Džeheennema, O početku stvaranja i stvaranju Adema, a.s.*, br. 2789; Za kritiku El-Buharija upućenu na račun vjerodostojnosti ovog hadisa v.: Muhammed b. Isma'il el-Buhari, *Et-Tarih el-kebir*, stručna obrada: Hašim en-Nedevī i dr., devet tomova, Daire el-me'arif el-'usmanijje, Hajdarabad, bez godine izdanja, tom I, str. 413–414.

5 El-Buhari, *Es-Sahih: Kazivanja o vjerovjesnicima, Musaova smrt i kasniji spomen o njemu*, br. 3407; Muslim, *Es-Sahih: Odlike, Odlike Musaa, a.s.*, br. 2372. Za iscrpnu analizu predajnih puteva ovog predanja v.:

- 3) Imajući u vidu sve argumente koje autor iznosi u svom djelu, ali i činjenicu da pitanja hadiske kritike s kojima je razmatrani dio hadisa u vezi, kao što su davanje prednosti jednoj od verzija hadisa ukoliko se on prenosi na više načina, vjerodostojnost dodatka pouzdanog prenosioca i pojačavanje vjerodostojnosti hadisa, spadaju u domen hadiske nauke u kojem postoje razilaženja učenjaka, smatramo da dio hadisa u kojem se spominje da se visina ljudi protokom vremena smanjivala nema stepen epistemičke vrijednosti koja je potrebna da bi se hadis smatrao vjerodostojnim. Što se tiče dijela hadisa u kojem se spominje da je Adem, a.s., bio visok šezdeset aršina, ni taj dio nema visok stepen epistemičke vrijednosti, pa, stoga, smatramo ispravnim hermeneutičkim postupkom vjerodostojnost razmatranog dijela hadisa staviti pod znak pitanja. Alternativa takvom pristupu po pitanju ovog dijela hadisa je ponuditi mogućnost da se u hadisu govori o visini Adema, a.s., u Džennetu ili u imaginalnom svijetu. A Allah najbolje zna!
- 4) Ovim se ni na koji način ne omalovažava vrijednost i veliki doprinos koji su ova dva učenjaka dali hadiskoj nauci, ako i razložno pretpostavimo da su oni razmatrani dio hadisa smatrali vjerodostojnim. Vjerujemo da bi i oni promijenili pojedine svoje stavove ili da bi, makar, iskazali rezervu po pitanju vjerodostojnosti određenih hadisa i/ili njihovih dijelova koje su smatrali vjerodostojnim da su im bili dostupni argumenti koji su danas dostupni. Razloge njihovog prihvatanja razmatranog dijela hadisa kao vjerodostojnog možemo tražiti prvenstveno u tome što je njegov sadržaj u vremenu u kojem su živjeli bio (opće)prihvaćen, što se može zaključiti iz različitih žanrova islamske literature u kojima se navode predanja koja ga potvrđuju.

Na kraju, studiju Muntasira Zamana toplo preporučujemo čitalačkoj publici koja je zainteresirana za islamske nauke, a posebno onima u čije područje užeg interesovanja spadaju savremene teme i izazovi ovih nauka. Još konkretnije, ova studija bit će naročito interesantna onima koji se bave suodnosom Kur'ana i hadisa, s jedne, i nauke, s druge strane. U njoj će naći brojne detalje koji su u ovom prikazu izostavljeni.

Fadilj Maljoki

Salahuddin b. Ahmed el-Idlibi, *Menhedž nakd el-metn 'inde 'ulema' el-hadis en-nebevi*, Dar el-feth, Kairo, 1434/2013., str. 391–397.